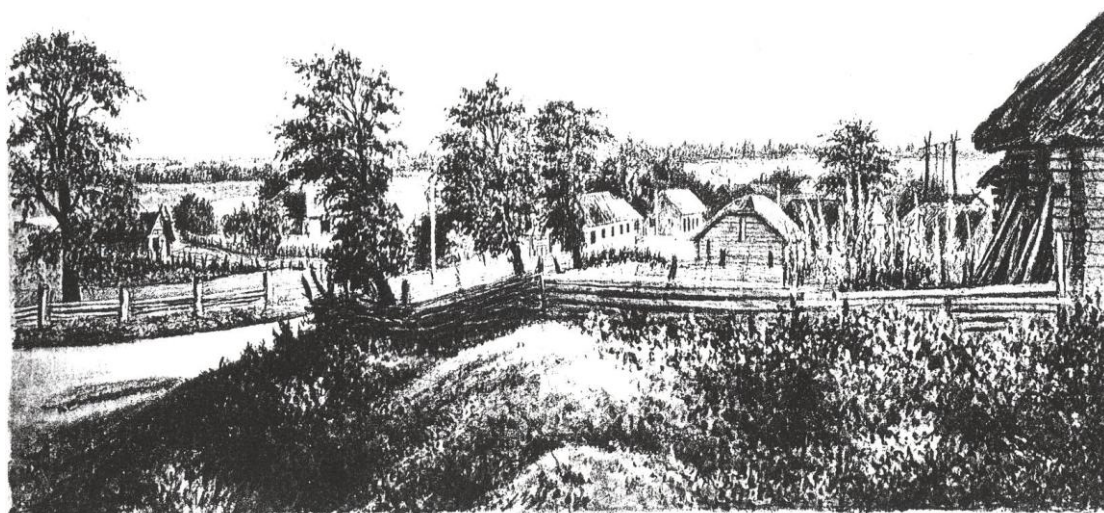

„Kuršu ķoniņu kultūrvēsturiskais mantojums”

Programma interesentiem
Ķoniņciems- Štafenhagena gravīra

*W. S. Stavenhagen
Kurschkönigen
gezeichnet 1861*

1801. g. virspilskungs fon Zass spēra būtisku soli Kuldīgas brīvo zemturu saimnieciskās dzīves uzlabošanā. Līdz tam brīvo zemturu sētu mantošana noritēja bez jebkādiem likumiem un noteikumiem. Mirušā tēva mājas tika sadalītas starp visiem dēliem, nākamajās paaudzēs turpinājās tas pats, un rezultātā ciemu zeme bija saskaldīta daudzos sīkos zemesgabalos. Tas apgrūtināja saimniekošanu un veicināja nesaskaņas brīvo zemturu starpā. Lai to novērstu, fon Zass ar visu septiņu brīvo zemturu ciemu saimniekiem noslēdza mantošanas līgumu (*Erbvertrag*), kurš vēlāk ciemu sadzīvē vēlāk ieguva likuma spēku. Saskaņā ar šo līgumu, mājas drīkstēja mantot, dāvināt vai pārdot tikai nedalītas. Tēvam mirstot, mājas manto vecākais dēls (majorāta princips); brāļiem un māsām, ja viņi ir ar mieru strādāt tēva sētā, jāmaksā kalpa alga un jādod t. s. “bandas zeme” tik ilgi, kamēr viņi pilda kalpa dienestu. Zemi nedrīkstēja pārdot vai dāvināt personām, kuras nepieder pie ķoniņu

kārtas. Pēdējais noteikums liecina, ka virspilskungs Kuldīgas brīvos zemturus uzskatījis par kārtu, un nosaukums “ķoniņi” šajā laikā attiecināts ne tikai uz Peniķiem, bet visu septiņu Kuldīgas apriņķa brīvciemu iedzīvotājiem.

1803. g. par ķoniņiem ieinteresējās Kurzemes civilgubernators. Fon Zass viņam adresētā ziņojumā rakstīja, ka ķoniņiem pēc likuma pienākas tādas pašas tiesības un brīvības kā citiem lēņa vīriem, kuriem pieder namnieku un muižnieku īpašumi Kurzemē un Vidzemē. To rāda visas lēņa grāmatas. Zass citēja Tontegodes 1330. un 1333. g. lēņa grāmatas, kurās minēts, ka Tontegodēm lēņi piešķirti ar tādām pašām tiesībām kā citiem Kurzemes vasaļiem. Meža ciršanas, medību un zvejas Vilgāles ezerā tiesības ķoniņiem eksistējot vēl līdz šai dienai. Mēris un politiskās vētras pagājušajā gadsimtā nogremdēja ķoniņus pārējo zemnieku masā. Kuldīgas muižkungi ar draudiem un vardarbību uzspieda viņiem kļaušas un nodevas. Fon Zass ar savu ietekmi uz muižkungiem un kamerālvaldi panācis, ka netiek likvidētas ķoniņu brīvības atliekas, un cer, ka pašreizējā valdība atjaunos viņu tiesības un atbrīvos no kļaušām un nodevām, “kā to prasa gods, taisnība un cilvēcība”.

Virspilskungs fon Zass mira 1803. g., bet viņa atbalsts ķoniņiem cīņā par savām tiesībām un ietekme valdošajās aprindās bija darījusi savu - Kurzemes iestādes uzzināja par ķoniņu tiesību juridisko pamatojumu un atzina tās. Arī vēlākie Kuldīgas virspilskungi turējās pie fon Zasa nostājas ķoniņu tiesību jautājumā. Valdības iestādēs bija sagatavota labvēlīga augsne tālākam tiesību restitūcijas juridiskajam procesam.

Pirmā ķoniņu juridiskā uzvara bija Lipaiķu baznīcas vizitācijas komisijas 1806. g. lēmums, ka viņu brīvciemiem, tāpat kā privātmuižām, karas pieder pie Lipaiķu draudzes, nav obligāti jāpiedalās mācītājmuižas būves un remontdarbos. Komisija atzina, ka būvdarbus, tāpat kā klaušas un nodevas “imperatora Kuldīgas brīvzemniekiem” pagājušajā gadsimtā uzspieduši Kuldīgas muižkungi.

Virspilskunga atbalsta un pirmās uzvaras iedrošināti, visu septiņu brīvciemu iedzīvotāji 1809. g. iesniedza prasību par atbrīvošanu no klaušām un gruntsnomas Kuldīgas muižas labā, kā arī no visiem kroņa nodokļiem uz 1320. - 1621. g. izdoto lēņa grāmatu pamata. 1810. g. Krievijas tieslietu ministrs ķņazs Lopuhins viņiem atļāva uzsākt prāvu ar fisku - Kurzemes guberņas kroņa īpašumu pārvaldi - par tiesību restituēšanu. 1811. g. dvēseļu revīzijā ķoniņi jau tika ierakstīti kā īpaša nodokļu maksātāju ķķira.

Ar Kuldīgas virspilstiesas 1813. g. 22.decembra spriedumu, kuru 1814. g. apstiprināja galma virstiesa, ķoniņi bija jāatbrīvo no nodokļiem un klaušām, kā arī no katra sakara ar Kuldīgas muižu. Šo spriedumu fiskālis pārsūdzēja Krievijas senātam, kurš ar 1816. g. 9.oktobra ukazu pieprasīja Kurzemes kamerālvaldes un gubernatora domas šajā lietā. Kurzemes iestādes deva pozitīvas atsauksmes. Tā, piemēram, Kuldīgas virspilskungs E. fon der Rops savā 1853. g. 4. jūnija ziņojumā Baltijas ģenerālgubernatoram Suvorovam rakstīja, ka senākie vēstures avoti liecina, par ķoniņu kā ordeņa vasaļu piederību dižciltīgo ķārtai, un viņi ir cēlušies no kuršu valdniekiem - ķoniņiem jeb kungiem, ar ko pamatojami viņiem piešķirtie dižciltīgo lēņi.

Krievijas impērijas iestādēs šis bija bezprecedenta gadījums, jo impērijas likumos nekas nebija teikts par lēņa turētājiem - nemuižniekiem kā pieskaitāmiem priviligiētajām kārtām.

Pēc ilgas lietas klejošanas pa iestādēm un izziņu ievākšanas senāts ar 1854. g. 22. jūnija spriedumu atzina, ka ķoniņiem ar lēņa grāmatām zemes piešķirtas mūžīgā un mantojamā valdījumā uz lēņa tiesību pamata, brīvas no klaušām un nodevām. Ievāktās ziņas liecina, ka visi brīvcieņu iedzīvotāji ir personu, kurām piešķirti lēņi, pēcteči. Tam piekrīt arī Kurzemes valsts īpašumu palāta, civilgubernators un Baltijas ģenerālgubernators. Senāts nolēma atstāt zemi ķoniņiem, kuri spriedumā tiek saukti par brīvajiem nometniekiem kā sabiedrisku īpašumu, kas atbrīvots no klaušām un nodevām. No galvasnaudas un rekrūšu došanas viņi nav atbrīvojami, jo Krievijas likumu kopojumā brīvie nometnieki nav minēti kā kārta, kas ir brīva no minētajiem pienākumiem.

Ķoniņietes tērps

1933. gadā tika pabeigta viensētu iemērīšana un noskaidroti to īpašnieki, izgatavoti ciemu plāni. Viensētu nosaukumi, īpašnieki un platība sadalītajos ķoniņu brīvciemos, ņemot vērā izmaiņas līdz 1940. g., bija šādi:

Ķoniņciemā:

1. "Atāl-Mauļi", īpašnieks Juris Peniķis - 59,296 ha.
2. "Vidus-Mauļi", īpašnieks Juris Tontegode - 32,308 ha.
3. "Būvmeistaru Mauļi", īpašnieki Līze, dzim. Tontegode, un Mārtiņš Mertenis - 22, 139 ha.
4. "Veckaiļi", īpašniece Līze Tontegode, dzim. Peniķis - 61,708 ha.
5. "Jaunkaiļi", īpašnieks Juris Peniķis - 62,251 ha.
6. "Jaunkupšas", īpašniece Līze Tontegode - 48, 029 ha.
7. "Veckupšas", īpašniece Alīda Vidiņš - 42, 226 ha.
8. "Dižgaiļi", īpašnieks Kristaps Peniķis - 65, 828 ha.
9. "Mazgaiļi", īpašnieks Juris - Voldemārs Tontegode - 54, 603 ha.
10. "Jaunkrūķiņi", īpašniece Anna Peniķis - 68, 030 ha.
11. "Veckrūķiņi", īpašnieki Ādams Šmits un Līze Miezītis - 74,831 ha.
12. "Kalna Ķīkāļi", īpašnieks Ādams Peniķis - 64,522 ha.

13. "Lejas Ķīkāļi", īpašniece Anna Cimmermanis, dzim. Peniķis - 49,863 ha.

Kopīpašums - kapsēta un lopu dzirdināmais dīķis - 0,818 ha.

Ciema zemes kopplatība - 707,267 ha.

Pliķu ciemā:

1. "Jaunanduļi"(vēlāk - "Viņšētas"), īpašnieki Kristaps, Mārtiņš, Žanis, Juris un Līze Tontegodi - 64,131 ha.

2. "Mazanduļi"(vēlāk - "Novadnieki"), īpašnieks - Ādams Tontegode - 19,971 ha.

3. "Deģi", īpašnieki Andrejs, Andrejs un Mārtiņš Tontegodes, Ieva un Marija Peniķes, Anna Vinters un Kate Volkovskis - 71, 772 ha.

4. "Jaunvidussēta" (vēlāk - "Turaidas"), īpašnieks Kristaps Tontegode - 16, 494 ha.

5. "Vidussēta" (vēlāk - "Brīvnieki"), īpašnieks Jēkabs Peniķis - 58,029 ha.

6. "Lejas" (vēlāk - "Pliķi"), īpašnieks Jēkabs Tontegode - 18,034 ha.

7. "Anduļi", īpašnieks Juris Tontegode - 51,286 ha.

8. "Vecanduļi", īpašnieki Kristaps Totegode un Kate Valters - 119,544 ha.

9. "Lejasvidussēta" (vēlāk - "Uzvarnieki"), īpašnieces - Baba Tontegode un Līze Valāts - 11, 330 ha.

Kopīpašums - kapsēta un lopu dzirdināšanas laukums - 0, 589 ha.

Kopā - 431,180 ha.

Ziemeļu ciemā:

1. "Dižziemeļi", īpašnieki Ernests un Anna Šternbergi - 71,762 ha.
 2. "Vidussētas" (vēlāk - "Gravas"), īpašnieks Jānis Šmits - 54,923 ha.
 3. "Kristapi" (vēlāk - "Upmalas"), īpašniece Līze Šmits - 62,996 ha.
 4. "Ziemeļi", īpašnieki Andreja Tontegodes mantinieki - 67,682 ha.
 5. "Ceļarāji", īpašnieks Jānis Jansons - 11,734 ha.
 6. "Dreiera pļava", īpašnieks Ādolfs Dreiers - 4,400 ha.
- Kopīpašums - kapsēta - 0,240 ha.

Kopā - 273,707 ha.

Kalēju ciemā:

1. "Kalna Mikas", īpašniece Anna Bērs, dzim. Šmits - 83,700 ha.
 2. "Lejas Zoņi", īpašnieces Ieva Šmits un Baba Kadiķis - 52,028 ha.
 3. "Kalna Vāģi", īpašniece Ieva Jansons, dzim. Šmits - 48,902 ha.
 4. "Kalna Zoņi", īpašniece Ķēresta Peniķis, dzim. Šmits - 50,741 ha.
 5. "Lejas Vāģi", īpašnieki Pēteris Šmits un Grieta Peniķis - 57,511 ha.
 6. "Kalna Valki", īpašnieks Kristaps Salmgriezis - 7,344 ha.
 7. "Vidus Valki", īpašniece Līne Kārkliņš - 8,418 ha.
 8. "Lejas Valki", īpašnieks Pēteris Šmits - 9,542 ha.
 9. "Lejas Mikas", īpašnieki - Pēteris un Līze Tontegodes un Ieva Pļaviņš, dzim. Tontegode - 75,174 ha.
 10. "Kadiķi", īpašnieks Mārtiņš Šmits - 9,696 ha.
 11. "Jaunzemji", īpašnieks Žanis Šmits - 9,851 ha.
 12. "Kalēji", īpašnieks Jēkabs Grosmanis - 25,665 ha.
- Kopīpašums - kapsēta - 0,476 ha.

Kopā - 440,468 ha.

Viesalgu ciemā:

1. "Dižbundžas", īpašnieks Juris Tontegode - 32,870 ha.
 2. "Andreji", īpašnieks Krišs Bergholcs - 23,370 ha.
 3. "Burmeisteri", īpašniece Kate Jumikis - 90,164 ha.
 4. "Ventas Viesalgi" (vēlāk - "Viesturi"), īpašnieks Jēkabs Peniķis - 57,660 ha.
 5. "Bundžas" (vēlāk - "Viļņi"), īpašnieks Eduards Blūms - 8,625 ha.
 6. "Upessētas", īpašniece Marija Slipiņš - 25,870 ha.
 7. "Upeskalni", īpašnieki Fricis un Anete Gaudiņi - Vīnzarāji - 19,346 ha.
 8. "Upmaļi" (vēlāk - "Gaidas"), īpašnieki Kristaps un Anna Otto - 20,996 ha.
 9. "Zarkalni", īpašnieks Pēteris Tontegode - 17,959 ha.
- Kopīpašums - kapsēta - 0,198 ha, Šoseju un zemesceļu departamentam iedalīti 2,842ha.

Kopā - 300,625 ha.

Dragūnu ciemā:

1. "Kalēji", īpašnieki Ernests un Mārtiņš Vidiņi - 47,027 ha.
2. "Gudrie", īpašnieces Līze un Ieva Vidiņas - 117,271 ha.
3. "Ventmaļi"(bij. "Burmeisteri"), īpašniece Līze Pētersons - 136,087 ha.
4. "Novadnieki" (bij. "Dižkaufmaņi"), īpašniece Līze Vidiņš - 65,653 ha.
5. "Mazkaufmaņi", īpašnieki Juris un Grieta Tontegodes un Eda Tomševics - 56,626 ha.
6. Amatnieka saimniecība "Šalkas", īpašnieks Ernests Vidiņš - 1,499 ha.
7. "Strautmaļi", īpašniece Eda Vidiņš - 19,484 ha.

Kopīpašums - kapsēta - 0,782 ha.

Kopā - 444,429 ha.

Sausgaļu - Kamburnieku ciemā:

1. "Ozoli", īpašniece Līze Ziemelis - 12,518 ha.
2. "Liepas", īpašnieks Gustavs Bergholcs - 7,582 ha.
3. "Strīdi" (vēlāk - "Upes"), īpašnieki Pauls un Marija Bergholci - 43,377 ha.
4. "Valmieras" (vēlāk - "Valmierkrogs"), īpašniece Anna Meijers - 3,684 ha.
5. "Dreimaņi", īpašniece Emma Švarcs, dzim Bergholcs - 9,271 ha.
6. "Priedes", īpašnieks Krišs Mednieks - 6,525 ha.
7. "Dīķa smēde", īpašnieks Žanis Meijers - 0,471 ha.
8. "Kalni", īpašnieks Rūdolfs Bergholcs - 77,852 ha.
9. "Jāņkalni", īpašnieki Jānis un Ķēresta Brauni un Līna Ozols - 22,024 ha.
10. "Fridrihshofa" (vēlāk - "Kamburnieki"), īpašnieks Miķelis Malkcirtis - 15,007 ha.

Kopīpašums - pļava un kapsēta - 3,868 ha.

Kopā - 202,141 ha.

Daudzām mājām tika iedalīti arī pļavu un mežu starpgabali, kuru skaits katrai saimniecībai nepārsniedza 3.

Katra ciema platība aptuveni atbilst brīvo zemturu senčiem izlēņoto arklu platībai. Īpašnieku uzvārdi liecina, ka lielākā daļa no viņiem bija brīvo zemturu dzimtu piederīgie. Ilggadējo precību dzimtu locekļu starpā rezultātā dažādu dzimtu uzvārdi mūsu gadsimta vidū bija sastopami gandrīz visos ciemos. Māju nosaukumu lielākā daļa sastopama jau XVIII

gs. inventāros. To piedēkļi - Maz-, Liel-, Vec-, Jaun- liecina par saimniecību dalīšanos laika gaitā.

Brīvcieņu sadalīšanas procesā tika pieļauta vērā ņemama netaisnība attiecībā uz ciemu kopīpašuma - mežu un pļavu - sadalīšanu. Likumā bija paredzēts, ka kopīpašums tiek sadalīts proporcionāli lauksaimnieciski izmantojamās zemes, kas pieder katrai saimniecībai, platībai, neraugoties uz to, ka kopīpašumu, īpaši mežus, agrāk katrs saimnieks izmantoja pēc vajadzības, bez ierobežojumiem. Juris Tontegode savā iepriekšminētajā lūgumā Saeimas Agrārlietu komisijai rakstīja: “Es domāju, ka pie nenodalītā meža, kurš cēlies no viena kopīpašuma un viena tēva (priekšteča - A. Dz.) mēs skaitāties vienādi mantinieki.” Par šādu netaisnīgu kopīpašuma sadalīšanu protestēja vēl daudzi ķoniņu saimnieki un mērnieki, bet Zemes ierīcības komisija, atsaucoties uz likumu, lūgumus atstāja bez ievēribas un necentās likumā izmaiņas ieviest necentās.

Izdalīto viensētu koroborācija ieilga līdz 1939. g. - gan mantinieku strīdu, gan lielo nodokļu, kas bija jāmaksā par daudzo servitūtu likvidēšanas līgumu apstiprināšanu, dēļ.

Līdz ar ķoniņu ciemu sadalīšanu izzuda viņu pēdējā īpatnība - dzīve ciema kopienā. Latvijā un, iespējams, visā Baltijā šis ir vienīgais gadījums, kad tik ilgi bija saglabājušās uz lēna tiesībām pamatotas īpašuma tiesības.

Padomju varas laiks ķoniņu ciemos iesākās ar atklātu naidu un neuzticību no jaunās varas pārstāvju puses. Ķoniņciemnieki 1940. g. boikotēja “darbaļaužu Saieimas” vēlēšanas. Vakarā uz ciemu atbraukuši

karavīri ar smagajiem auto un visus, dažu labu tikai apakšveļā tērptu, ar varu aizveduši uz vēlēšanu iecirkni.

Lai gan ķoniņu saimniecības citu Kurzemes zemturu vidū īpaši neizcēlās ne ar platību, ne turību, ķoniņu dzimtu piederīgie padomju varas iestāžu acīs bija kulaki un nacionālisti. Peniķa vai Tontegodes uzvārds Kuldīgas rajona partijniekiem bijis “kā bullim sarkana lupata”. Jau 1941. g. 14. jūnija deportācijas skāra lielu daļu ķoniņu dzimtu. No ķoniņciemniekiem tika izvesti Jaunķīkāļu saimnieks, bijušais pagasta vecākais Ādams Peniķis ar sievu, un Kalnaķīkāļu saimnieks Juris Peniķis ar sievu un divām meitām. Ģimenes galvas izsūtījumā gāja bojā. Viņu ģimenes pēc kara atgriezās dzimtajā ciemā.

1944. g. bēgļu gaitās uz Vāciju devās deviņas Turlavas pagasta ķoniņu ģimenes.

Pēc kara Ķoniņciema Vidusmauļu māju, kuru saimnieki Tontegodes bija izbraukuši uz Vāciju, šķūņos ierīkoja zirgu un lauksaimniecības tehnikas iznomāšanas punktu. 1948. g. augustā punkta vadītājs, lai slēptu savu vainu tehnikas iegādei piešķirto līdzekļu izšķērdēšanā, aizdedzināja šķūņus. Neilgā laikā uguns izplatījās pa visu ciemu. 48 ēkas ar visu iedzīvi pārvērtās krāsmatās; par laimi, iztika bez cilvēku un liellopu upuriem. Uguns neskartas palika tikai Atāлмаuļu, Vidusmauļu un Lejaskīkāļu dzīvojamās mājas ar pāris saimniecības ēkām. Oficiāli vaina ugunsgrēka izraisīšanā tika uzvelta iznomāšanas punkta vadītāja mazgadīgajiem bērniem, kuri smēķējot aizdedzinājuši šķūņus.

Neraugoties uz to, ka ugunsgrēks lielāko daļu ķoniņciemnieku bija atstājis bez iztikas līdzekļiem, viņus turpināja skart padomju represijas. Tā 1948. g. 9. novembrī par nodokļu nemaksāšanu tika apcietināta nodegušo Veckaiļu māju saimniece Līze Tontegode. 1949. g. janvārī viņu tiesāja un piesprieda 1 gadu cietumsoda. Līzes Tontegodes meitu Austru kā kulaku šķiras piederīgo izslēdza no Kazdangas lauksaimniecības tehnikuma.

1949. g. 25. martā uz Sibīriju tika deportētas sešas ķoniņu ģimenes, kopumā 42 cilvēki. Lielākā daļa no viņiem pēc Staļina nāves atgriezās Latvijā.

Lielākā daļa ķoniņu dzimtu piederīgo ir izklīduši Latvijā un pasaulē. Latvijā mūsdienās vēl dzīvo ne mazums cilvēku ar specifiskajiem ķoniņu uzvārdiem Tontegode, Peniķis, Vidiņš. 1998. g. maijā, viesojoties Turlavas pagastā, es pabiju arī ķoniņu brīvcimos. No Pliķu un Kalēju ciemiem ir atlikuši tikai dažu ēku pamati un kapsētas. Ziemeļu ciemā saglabājušās 2 mājas; vienās no tām mājā Bergholcu ģimene. Ķoniņciema Vidusmauļos dzīvo ienācēji, Atāлмаuļos - ģenerāļa Mārtiņa Peniķa brāļa mazdēla Jura Peniķa ģimene - vienīgie no Peniķiem, kuri dzīvo savu senču dzīvesvietā un apstrādā savu senču zemi. XIX gs. būvētie Ķoniņciema Lejašķīkāļi un Cietumkrogs mūsdienās ir neapdzīvoti, pus sabrukuši grausti. Gribētos cerēt, ka atrastos kāda fiziska vai juridiska persona, kura būtu ieinteresēta šīs latviešu brīvo zemturu un visas latviešu tautas vēsturē nozīmīgās vietas kultūrvēsturiskās vides sakārtošanā un atjaunošanā.

Saimnieciskā ziņā labvēlīgāki apstākļi nekā koniņu brīvciemem bija Muižnieku un Būguļu brīvmājām. To zemes, atšķirībā no koniņu ciemiem, netika dalītas. XIX gs. 40.-tajos gados ap 500 pūrvietu lielajos Būguļos kopīgi saimniekoja 2 saimnieka dēli un 2 znoti; ap 300 pūrvietu lielos Muižniekus mantoja jaunākais dēls, bet 2 vecākajiem dēliem mantojums tika izmaksāts naudā²². Par Būguļu jeb Arntu dzimtu un viņu īpašumu tālāko likteni ziņas pagaidām nav atrastas, bet Muižnieku jeb Kohu dzimtā kopš XIX gs. vidus novērojama pārvācošanās - Muižnieku Toma brāļa dēli apprecējās ar vācietēm. 1887. g. Muižnieku brīvmājas tika pārdotas vācietim Frīdriham Tālbergam.

Ķoniņciema kopskats

Programmu veidošanā izmantoti Agra Dzeņa materiāli no digitālās krātuves „Kuršu koniņu kultūrvēsturiskais mantojums”
Programmas veidotas ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu.